

Milan Piroćanac, *Beleške*, Priredila Suzana Rajić, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Biblioteka *Dva stoleća*, knj. 3, Beograd 2004, str. 538

Objavljivanje Beležaka državnika i političkog pisca predstavlja događaj u srpskoj historiografiji. Posebno za istoričare koji se bave jednom od prelomnica u istoriji Srbije koja je nastala sa sticanjem državne nezavisnosti 1878. godine.

Reč je o prvorazrednom istorijskom izvoru memoarskog karaktera koji njegov priređivač, Suzana Rajić, po vrednosti, tačnosti i istinoljubivosti – upoređuje samo sa memoarima pravnika i istoričara Nikole Krstića (1809–1902). Piroćančeve Beleške malo su citirane: nije ih koristio čak ni Slobodan Jovanović u svojoj sagi o srpskom 19. veku. Objašnjenje je nalaženo u teškoj čitljivosti rukospisa: Milan Đ. Milićević kaže da ni sam Piroćanac nije uspevao da pročita svoj rukopis. Ipak, to je više bilo izgovor nego stvarni razlog što Beleške Milana Piroćanca nisu više korišćene u interpretaciji prelomne decenije 1878–1888. godine, od sticanja državne nezavisnosti do donošenja liberalnog ustava. Uostalom, Suzana Rajić je pokazala da se Piroćančev rukopis da pročitati.

Radeći na svojoj studiji o Milanu Piroćancu (*Milan Piroćanac – zapadnjak u Srbiji 19. veka* u: Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. Uloga elita, Beograd 2003, s. 1-72), ja sam znala da Rajićeva čita Beleške s namerom da ih priredi za štampu. Poučena iskustvom da mnoge namere, iz raznih razloga, ostaju neostvarene, nisam se usudila da to u svojoj studiji i pomenem. Utoliko mi je veće zadovoljstvo da se osvrnem na već ostvarenu nameru. Suzana Rajić je učinila široko dostupnim jedan istorijski izvor koji će, po njenom opravdanom uverenju, „poslužiti za upotpunjavanje i korigovanje istorijskih predstava ne samo o Piroćancu i njegovim savremenikima već i o drugim nedovoljno istraženim istorijskim pojmovima i procesima”.

Već u Predgovoru, Suzana Rajić koriguje predstave i ukazuje na pravac koji istraživanja ne mogu više zaobići. Diplomski rad Aleksandre Vuletić bio je posvećen listu „Videlo” čiji je jedan od pokretača bio Milan Piroćanac. Po njemu, „Videlo” je „bilo prvi list u Srbiji koji je evropski redigovan”. Na primedbu da je šteta što njen rad nije objavljen, Vuletićeva mi je odgovorila da ga je pisala s naivnošću. E, baš te naivnosti, koja nije posledica samo početništva već i ocena koje se ne temelje na relevantnim istorijskim izvorima, lišen je Predgovor Suzane Rajić.

Značaj objavljivanja *Beležaka* Milana Piroćanca proizilazi iz svetla koje one bacaju na vreme za koje je vezan njegov politički i državnički rad.

Milan Piroćanac je bio jedan od onih obrazovanih Srba koji su vreme kneza Mihaila videli kao novi početak za Srbiju. Školovan u Parizu i Hajdelbergu, on je, među nekompetentnim i zavidnim činovnicima Ministarstva spoljnih poslova, bio profesionalno nezamenljiv. Ali, pravo vreme za njega i njegovu generaciju došlo je posle sticanja državne nezavisnosti. Oni su formulisali jedan odgovor na pitanje kojim putem treba da krene mlada nezavisna država.

Jedan od osnivača Napredne stranke (1882), Milan Piroćanac, je bio predsednik njene prve vlade (1880–1883): „oko tri godine, nečuvano dugo vreme za kabinet kralja Milana”, kako je zapisao u *Beleškama*. Za vreme ove vlade izvršene su najdublje reforme: političke, ekonomske i prosvetne, vojne. One su imale da budu krunisane donošenjem novog Ustava koji bi se temeljio na pravima čoveka i parlamentarnom sistemu vladavine. U suštini, ove reforme sledile su engleski model modernizacije. Nazvan „revolucijom odozgo”, ovaj rad na strukturnim i političkim promenama putem

modernih zakona zaustavila su dva činioca: kralj Milan i Narodna radikalna stranka. Suština tih sukoba, posle Beležaka Milana Piroćanca, zahteva novu interpretaciju.

Iz *Beležaka* izranja ličnost, kako je Sima Ćirković rekao za Stojana Novakovića, intelektualca u modernom smislu reči: Milan Piroćanac je ne samo čovek retkog obrazovanja u odnašnjoj Srbiji nego je i nezavisan čovek u materijalnom i intelektualnom pogledu.

Beleške su lišene privatnosti. Kao privatna ličnost, Milan Piroćanac je pisao za svoju decu a ne za istoriju. Taj rukopis namenjen deci, koji je Suzana Rajić našla u zaostavštini Dragoslava Stranjakovića, govori o političkom i socijalnom ambijentu u kome se formirala jedna ličnost koje je odvajala privatno i javno. Zato je šteta što Rajićeva ovaj rukopis nije objavila zajedno sa *Beleškama* već posebno.

Pomenuti rukopis važan je i zbog istina o Milanu Piroćancu čija je ličnost bila oplepljena teškim etiketama: nezgodna narav, austrofil, korupcionaš. Istorijski izvori svaku od ovih etiketa dovode u pitanje. Ali, one su se održale ne samo po inerciji već s ciljem da se ličnost diskredituje. Otkuda ta potreba?

Slobodan Jovanović, čija je studija o Milanu Piroćancu (1932) zadugo ostala i jedini rad o njemu, smatrao je da je Milan Piroćanac značajniji kao politički pisac nego kao državnik. Više mislilac nego praktični radnik. Ali, u sadržaj Piroćančeve misli Jovanović nije ulazio.

Iz Predgovora Suzane Rajić može se naslutiti izvesna rezerva prema ocenama Slobodana Jovanovića. Ali, ona ne ide dalje. Spominje spise Milana Piroćanca o spoljnoj politici kneza Mihaila i njegovu polemiku sa Jovanom Ristićem o toj politici. Međutim, ne i brojne članke, a naročito njegovu raspravu o ustavu, koji se tiču unutrašnjeg razvoja Srbije posle sticanja državne nezavisnosti. Pravo pitanje je jeste: u kakvom odnosu stoje pogledi Milana Piroćanca na unutrašnju politiku Srbije sa njegovim pogledima na njenu spoljnu politiku? U kakvom su odnosu njegovo pisano delo i njegov praktičan rad?

U unutrašnjoj politici, to jest u praktičnom radu, kao vođa Napredne stranke i predsednik vlade, Milan Piroćanac je sledio politiku promena koje bi dovele do toga da Srbija postane moderna evropska država. Ta je politika proisticala iz njegovog razumevanja međunarodnog položaja Srbije. To jest: o Istočnom pitanju odlučivače velike sile; Srbija treba da ostane na distanci i prema Austriji i prema Rusiji koje su se, posle Turske, javile kao novi pretendenti; ratovi ne treba da budu njen izbor; njena orijentacija treba da bude savez Balkanskih naroda.

Reč je, dakle, o koherentnosti u pogledima koji dosežu nivo jedne koncepcije i jednog programa. Činjenica da je ta koncepcija bila manjinska odredila je interpretaciju Milana Piroćanca a u velikoj meri i Napredne strane. Milan Piroćanac je bio svestan toga. Pisao je o tome bez gorčine, bez strasti i pretenzija da bilo koga podučava. Ali, ne bez zebnje za budućnost srpskog naroda.

Redak čovek u političkoj historiografiji Srbije po strogo razlikovanju javnog i privatnog interesa, najamničkog služenja i nezavisnog delovanja, partizanstva i državištva, normativnog i stvarnog – bilans svoga rada nije namenio ni narodu ni stranci, ni pristalicama ni protivnicima već svojoj deci. Više mu je bilo stalo do njihovog razumevanja nego do suda istorije:

„Vaš otac, deco, nije uspo u svojoj politici. Njegova je težnja bila da stavi spoljnu politiku zemlje na nezavisnu nogu i da stupi u tesne intimne odnose sa balkanskim državama, da dovede u red administraciju, da osigura pravosuđe i uredi finansije,

ojačavajući državna sredstva za rad, da organizuje vojsku. Ni struja u stranci, koju je isto što i druge ove stranke i koja teži za komandom, ni težnje na prestolu, nisu htele ove namere potpomagati. Kralj Milan privezao je svoju politiku za Austriju, administracija mu je bila krasna, nezavisni sudovi nisu mu trebali, a nije voleo ni strogu kontrolu u finansijama, iz poznatih razloga. On je gledao na vojsku kao na svoju ličnu gardu i ništa više, a struja, ona je htela mesta vlasti i para za partizane, sve je drugo bila sporedna za nju stvar, s čime se je moglo u lepom razgovoru i džilitati, ali što je slabo za srce prijanjalo.

Vaš otac deco niti je mogao sa dvorom, niti je mogao sa strujom, a nije imao snage na raspoloženju da ih pobedi. Tu leži uzrok njegovom neuspehu”.

Tu leži i objašnjenje za mesto koje su u srpskoj historiografiji dobili misao i rad Milana Piroćanca. I, dakako, razlog što su tako dugo njegove Beleške ostale u rukopisu. Priređujući ih za štampu i predajući ih javnosti, Suzana Rajić je s darom koji poseduje i profesionalnom zrelošću koju je stekla izvršila jedan zadatak – kolosalan i po obimu i po značaju.

Dr Latinka PEROVIĆ

Mari-Žanin Čalić, *Socijalna istorija Srbije 1815–1941*,
Clio, Beograd 2004.

Knjiga *Socijalna istorija Srbije 1815–1941* Mari-Žanin Čalić od velike je važnosti i značaja za našu sredinu, tako da se njeno pojavljivanje, ni deset godina nakon nemačkog izdanja, ne može smatrati zakasnelim. Metodološki, konceptualno i sadržajem ova knjiga se preporučuje za buduća vremena kao nezaobilazna literatura u pristupanju kompleksu otvorenih problema socijalne i ekonomske istorije Srbije 19. i 20. veka. Domaćoj naučnoj publici ona na neposredan način prikazuje istraživačka i saznanja iskustva historiografijâ (u prvom redu nemačke) koje su metodološki razvijenije od naše. Autorka je pisala knjigu zanimljivo, ubedljivo i efikasno, logički dosledno, usredređenjem na istraživanu temu i oblast.

Problem „zakasnelog” ili „naknadnog razvoja” Srbije Mari-Žanin Čalić razmatra kao obrazac procesa manje ili više neuspele modernizacije balkanskih zemalja, „trećeg sveta Evrope”. Problem se, smatra Mari-Žanin Čalić, ne može jednostavno otpisati modelom „tipične periferije”, s obzirom na to da su druge evropske regije, takođe izolovane i zatvorene, nalazile načina da se prilagode zahtevima tržišta i uključue u evropski model razvijene ekonomije. Fenomen je mnogo suptilniji i zadire u mnoštvo istorijskih procesa i struktura: od nepovoljnog istorijskog nasleđa i negativnog uticaja pojedinih zakonskih akata i odluka izvršnih vlasti na terenu, do okoštale mentalne svesti otporne na promene i modernizaciju. U domenu neuspele državne intervencije u knjizi se ukazuje na to da su najvažniji, organski zakoni devetnaestovekovne Srbije zapravo konzervirali nasleđene „kvazifeudalne strukture” umesto da su se razračunavali sa njima.

Porodično zakonodavstvo štitilo je patrijarhalnu zadrugu, dok su agrarni zakoni uvek iznova jemčili nepovredivost „okućja”, tj. minimalnog zemljišnog poseda, koji se nije mogao hipotekarno založiti. Ovim zakonima bili su u srpskom društvu institucionalizovani relikti prvobitne zajednice, a seljačkom svetu koji nije imao kreditnu sposobnost bio je onemogućen bilo kakav pokušaj preduzimljivosti: „Zakon o okućju vezao je se-